

ՄԵՌՅԱԼ ԾՈՎԻ ՁԵՌԱԳՐԵՐԸ

Երբին հարյուրամյակի ընթացքում, երբ հնագիտական պեղումները հսկայական նյութ մատակարարեցին Արևելքի պատմության և բանասիրության համար, Պաղեստինը, սեմական մյուս երկրների համեմատությամբ, քիչ էր պեղված¹։

Սակայն համաշխարհային երկրորդ պատերազմից հետո տեղի ունեցավ մի հայտնագործություն, որն ամբողջ աշխարհում գիտական հասարակության ուշադրության առարկա դարձավ։

1947 թվականին Հուդայի անապատում (Պաղեստին), Մեռյալ ծովի արևմտյան ափին, մի բեդևի (կամ բեդվին՝ անապատաբնակ արաբ) իր կորուսյալ ոչխարը փնտռելիս, մտնում է մի քարայր և այնտեղ գտնում ձեռագրերի փաթաթներ՝ դրված կավե մեծ սափորների մեջ։ Քարայրը գտնվում է պատմական Նրեթով քաղաքից 12 կիլոմետր հեռավորության վրա և Մեռյալ ծովի ափից 2 կիլոմետր դեպի ներս։ Նրանից ոչ շատ հեռու գտնվում է «Ալն Ֆախա» կոչված ջրի ակունքը, որի անունով էլ կոչվում է քարայրը։ Նույն շրջանում գտնվում են նաև մի հին բնակավայրի ավերակները (Խիրբեթ Կումրան), որի մոտ կա մի հին գերեզմանոց։

Հետաքրքրական է այդ ձեռագրերի ճակատագիրը։ Արաբը այն գտնելուց հետո մի մասը ծախում է մի բեթղհեմցի հնութայանց վաճառականի։ Ձեռագրերի չորս փաթաթներ գնում է Նրոտաղեմի Ս. Մարկոսի վանքի ասորիների Աթմասս միտրոպոլիտը։ Վերջինս դիմում է մի քանի մասնագետների, որոնք չեն կարողանում որոշել նրանց իսկական արժեքը, լինում են նույնիսկ այնպիսիները, որոնք այս բոլորը կեղծված են համարում։

Ձեռագրերի մնացյալ փաթաթները, ինչպես նաև երկու ամբողջական մեծ սափորներ գնում է իսրայելացի հրեա հնագետ (այժմ հանգուցյալ) պրոֆ. Սուկենիկը, որն առաջին անգամ լինելով գնահատում է նորահայտ ձեռագրերի իսկական արժեքը։ Ս. Մարկոսի վանքի գնած ձեռագրերը մի առժամանակ ընկան ամերիկացիների ձեռքը, բայց վերջերս Իսրայելի կառավարությունը գնեց դրանք և հանձնեց Նրոտաղեմի երբայական համալսարանի հնագիտական թանգարանին։

Այս ձեռագրերի գյուտը արևելագիտության ասպարեզում մեծագույն հայտնագործություններից մեկը հանդիսացավ։ Նրանցով զբաղվում է այժմ Իսրայելի, Նվրոպայի և Ամերիկայի երբայագետների մի մեծ խումբ։ Բավական է միայն ասել, որ մինչև 1956 թվականը այս հարցի շուրջը լույս է տեսել մոտավորապես հազար գիտական աշխատություն (գրքեր, հոդվածներ և այլն)¹։ Բազմակողմանի հարցերի քննարկմանը մասնակցում են շատ երկրների գիտնականներ, ինչպես օրինակ՝ Է. Սուկենիկ, Մ. Բլրոուզ, Զ. Տրեվեր, Ա. Դյուլպոն-Սոմեր, Պ. Կալե և ուրիշներ։

Երբայագետները հենց առաջին հայացքից նոր ձեռագրերի մեջ ճանաչում են Սաայիի մարգարեության բնագիրը, որը գտնվել է զույգ գրչագրերով։ Գտնվել են նաև Ամբակումի մարգարեության մեկնությունները, մի պատմություն՝ Վելուսի որդիների պայքարը խավարի որդիների դեմ, մի կրոնական համայնքի կանոնադրությունը, օրհներգների ժողովածու և այսպես կոչված «Ղամեքի»

¹ Կ. Սաաբկովա, «Ձեռագրեր Մեռյալ ծովի շրջակայքից», «Բանբեր հին պատմության», Մոսկվա, 1956 թ., հատ. Ա, էջ 88—89 (ռուսերեն)։

հայտնությունը: Ակնհերե է, որ այս բոլոր մի հին կրոնական համայնքի գրադարանի մի մասն է եղել:

Զարգացնող արժեքավոր են Նսայիի մարգարեության հրկու գրչագիր օրինակները: Մինչև հիմա Ս. Գրքի մեղ հասած և ժամանակը ճշտված հնագույն ձեռագիրը ժողովից է, իսկ այս նորահայտ ձեռագրերը իրենց ժամանակով նրանից մի հազարամյակ առաջ են: Նսայի մարգարեն վերոհիշյալ համայնքի անդամների կողմից հատուկ ուշադրության է արժանացել, հավանաբար, շնորհիվ իր բողոքի ոգուն և Մեսիայի գալստյան մասին իր մարգարեությանը: Այս հրկու նորահայտ ձեռագրերը իրարից որոշ տարբերություններ ունեն: Նրանցից մեկը որոշ տեղերում բոլորովին հեռանում է թե՛ մասորեթյան² հանրամանկ խմբագրությունից և թե՛ հունական Յոթնամյակից թարգմանությունից: Երկրորդ գրչագիրը թեպետև ավելի մոտ է մասորեթյան բնագրին, այնուամենայնիվ որոշ տեղերում նույնպես հեռանում է նրանից:

Ձեռագրերի մեջ կա, ինչպես ասվեց, Ամբակումի մարգարեության մեկնությունը: Ս. Գրքի մեջ այս մարգարեությունը բաղկացած է երեք շատ փոքր գլուխներից, իսկ նորահայտ ձեռագրերի մեջ կա միայն հրկու առաջին գլուխների մեկնությունը, իսկ երրորդի մասին ոչինչ չկա: Սա խոսում է ի նպաստ այն բանասերների ենթադրությանը, թե այս երրորդ գլուխը սկզբնական խմբագրության մեջ չի եղել: Մեկնության անանուն հեղինակը Ամբակում մարգարեի խոսքերով ուզում է բնորոշել հենց իր ժամանակաշրջանը: Այստեղ հիշվում է մի ժողովուրդ, որը կարծվում է, թե հոռմեացիք պետք է լինեն:

Շատ հետաքրքրական է վերոհիշյալ կրոնական համայնքի կանոնադրությունը, որը նկարագրում է նրանց արարողությունները և կարգերը: Դրանք հիշեցնում են որոշ չափով վաղ միջնադարյան շրջանի վանական կարգերը: Այստեղ խիստ կերպով պահպանվում է ինչի համայնական սկզբունքը, իսկ սեփականությունը թույլատրելի է միայն անձնական փոքր իրերի համար: Համայնքի անդամը իր ամբողջ ունեցվածքը և իր աշխատանքի ամբողջ արդյունքը տալիս է հա-

մայնքին: Վերջինս բաժանված է եղել երկու մասի՝ քահանաներ և հասարակ անդամների: Քահանաները հատուկ խավից էին և կոչվում էին Սաղովկի որդիներ: Այս ձեռագրի մեջ, ինչպես նաև այլ ձեռագրերում հաճախ հիշատակված «Սաղովկի որդիներ»-ը³ հավանաբար կապ ունենին սաղովկեցիների հայտնի աղանդի հետ:

Համայնքի բոլոր անդամները սպիտակ հագուստ էին կրում և ապրում էին վերոհիշյալ Խիրբեթ կոմբանի կացարանում: Իսկ շրջակա քաղաքների մեջ հավանաբար ապրում էին համայնք մտնել ցանկացողները: Համայնքի անդամների օրը սկսվում էր լուսաբացին ծիսական լիացումով և աղոթքներով: Ապա, սեղանատանը նախաճաշելուց հետո, բոլորը գնում էին աշխատանքի մինչև մայրամուտ, որից հետո նորից՝ լվացում, աղոթք և ճաշ: Ապա գիշերվա մի մասը դարձյալ անց էին կացնում աղոթելով և կրոնական գրքերի ընթերցմամբ: Այս կարգերը խախտողները ենթարկվում էին պատժի, որի առավելագույն չափը համայնքից վտարումն էր:

«Լույսի որդիների պայքարը խավարի որդիների դեմ» ձեռագիրը պատմում է Ղեկի, Հուգայի և Բենիամինի որդիների պայքարը Բելիարի որդիների դեմ, որոնք (ինչպես ձեռագրում նշվում է) հետևյալներն են՝ եղովմացիք, մովաբացիք, ամմոնացիք, փղշտացիք և այլն: Այս դեպքերը հավանաբար վերաբերում են Մակարայիցվոց հարստության ժամանակին (164—63 Ն. Ք.), երբ Հուգայի երկիրը պայքար էր մղում հարևան ցեղերի դեմ: Այստեղ նկարագրվում են դետացի քահանաների հանդիսավոր արարողությունը հրեից զորքերի դուրս գալու ժամանակ, զորքի ստորաբաժանումները, նրա շարժվելու աղանշանը և այլն:

«Լույսի որդիներ» անունը հիշեցնում է Քրիստոսի հայտնի խոսքերը իր աշակերտներին՝ «Դուք եք լույս աշխարհի» (Մատթ. Ե 14). կամ մի այլ դեպքում ուղղակի ասում է՝ «զորդիս լուսոյ» (Ղուկ. ԺԶ 8), «Ես եմ լույս աշխարհի» (Յովհ. Ը 12): Պողոս առաքյալը ավելի հստակ կերպով ասում է՝ «զի ամենեքան դուք որդիք լուսոյ էք», և ապա հակադրելով ուրիշներին՝ «չեմք խաւարի» (Աթեոսագ. Ե 5):

Ձեռագրերում գտնվող օրհներգերը (սաղմոսները) իրենց ձևով հիշեցնում են Ս. Գրքի սաղմոսները, բայց իհարկե ավելի ուշ ժամանակաշրջանի արդյունք են: Իսկ «Համայնքի հայտնություն» կոչված ձեռագիրը գտնվում

² Մասորեթյան կամ Մասորա է կոչվում Ս. Գրքի վերջնական խմբագրությունը, մասորեթների՝ հրեա ուսումնական կրոնավորների կողմից կառուցած, որի նպատակն էր կանխել բոլոր թյուրիմացությունները, թե՛ բնագրի, թե՛ ընթերցանության և արտասանության մեջ, որովհետև ձայնավորներից զուրկ եբրայական այբուբենը հաճախ թյուրիմացությունների առիթ էր տալիս:

³ «Բառարան Ս. Գրոց», Կոստանդնուպոլիս, 1881 թ., էջ 474—475:

է շատ վատ վիճակում և հավանաբար մի պարականոն գրվածք է:

Ահա սրանք են այն բոլոր ձեռագրերը, որոնք գտնվել են վերոհիշյալ քարայրում 1947 թվականին: Բացի վերջինից («Ղամբի հայտնությունը») բոլոր մնացած ձեռագրերի լեզուն հին եբրայերենն է: Ձեռագրերի լեզուն իր բառապաշարով և քերականական ձևերով միջին տեղ է զբաղում ուշ շրջանի Աստվածաշնչի լեզվի և հիլենիստական շրջանի եբրայերենի միջև: Համեմատյան դեպք նա ավելի հին է, քան այժմ մեզ հայտնի մասորեթյան բնագրի լեզուն:

Տեսնելով այս հրաշալի արդյունքները, հնագետները կազմակերպեցին հետախուզազական պեղումներ, որոնց ընթացքում դեռ շատ նոր իրեր գտնվեցին Մեռյալ ծովի քարայրների շրջանում: Որոշ իրեր էլ ձեռք են բերվել քեդևիների միջոցով, որոնք գաղտնագողի մտնելով քարայրները՝ իրերը դուրս են բերում ծախելու նպատակով:

Գտնվել են քաթանի հյուսվածքեղենի կտորներ, մեծ քանակությամբ խեցեղենի բեկորներ (ուշ հիլենիստական և հռոմեական շրջաններից), որոնք իրար կպցնելով կարողացել են կազմել երկու լապտեր և մոտավորապես 50 սափոր: Հնագետները հայտնաբերել են ձեռագրերի մոտավորապես 600 պատառիկներ՝ գրված մագաղաթի և պապիրուսի վրա: Որոշ պատառիկներ կապ ունեն սափորների մեջի ձեռագրերի հետ և այս բանը հնարավոր դարձրեց հաստատ կերպով պնդելու, որ 1947 թվականին հրապարակ հանված նյութերը կեղծված չեն եղել: Պատառիկների մեջ կան հատվածներ Ս. Գրքի հետևյալ գրքերից՝ Ելք, Ղևտական, Թիւք, Բ Ծրինաց, Երեմիա, Հնուք, Սաղմոսք: Կան նաև պատառիկներ, որոնց բովանդակությունը աստվածաշնչական չէ: Հայտնաբերված են նաև Ս. Գրքի հունարեն թարգմանությունից մի հատված և Տովբիթի գրքից եբրայերեն և արամեերեն հատվածներ:

Հնագիտական պեղումներ են անցկացվում նաև քարայրների մօտիկ խրբեթ կումրան կոչված վայրում, որտեղ հայտնաբերված են շենքերի մնացորդներ՝ աշտարակ, սենյակներ, շենքի զանազան հարմարություններ և այլն: Պեղումներից պարզվում է, որ այստեղ կյանքը գոյություն ունենալուց դադարել է հրդեհի և այլ պատճառներով: Այստեղ գտնվել են զանազան շրջանների պատկանող դրամներ (Բ դար. Ք. Ա.— Ա դար Ք. Ե.):

Այս բոլոր հայտնագործությունները, որոնք օրեցօր դեռ ավելի և ավելի են կուտակվում, փոխեցին դիտականների կար-

ծիքը Պաղեստինի նկատմամբ և արդեն գիտական գրականության մեջ Հուդայի երկիրը իրավամբ կոչվում է «Երկրորդ Եգիպտոս»:

Նորահայտ ձեռագրերի ժամանակի որոշման համար հսկայական աշխատանք է տարված: Քրիստոսական և այլ միջոցներով մասնագետները կարողացել են որոշել քարայրներում գտնված հյուսվածքեղենի հնությունը, այսինքն՝ Բ դար Ք. Ա.— Գ դար Ք. Ե.: Ձեռագրերը պարունակող սափորները նույնպես Ա դարի արտադրանք են: Ահա մոտավորապես այս դարերում է, որ պետք է թաքնված լինեն այս ձեռագրերը⁴: Բայց սա դեռ միայն թաքցնելու ժամանակն է, իսկ ձեռագրերը կարող էին գրված լինել դրանից շատ ավելի առաջ:

Լեզվական տեսակետից այս ձեռագրերը սեմագետներին օգնում են ավելի ճիշտ գաղափար կազմելու այն ժամանակաշրջանի մասին, երբ եբրայերենը աստիճանաբար ետ է մղվում, իր տեղը զիջելով արամեական բարբառներին, որոնք քայլ առ քայլ տեղ գրավեցին սեմական շատ երկրներում:

Ս. Գրքի բնագրերի քննական ուսումնասիրության համար նոր հայտնաբերված ձեռագրերը կարևոր նյութ են տալիս: Առաջին հերթին հարց է ծագում՝ որոշել այս նոր ձեռագրերի փոխհարաբերությունը Ս. Գրքի մասորեթյան ծանոթ բնագրի և հունարեն Յոթանասնից թարգմանության հետ: Այս բոլորի հետ, եթե կրկին համեմատվի նաև հայկական ոսկեդարյան թարգմանությունը⁵, ապա դա կարող է բանասիրական շատ պրպտումներ կատարելուն նպաստել⁶: Եբրայագիտությունը բանասիրական առարկաների մեջ կարևոր տեղ է զբաղում, առանց որի դժվար է պատկերացնել սեմագիտության զարգացումը և Հին Արևելքի ուսումնասիրությունը:

⁴ Ձեռագրերը քարայրներում թաքցնելու նմանօրինակ դեպքեր եղել են նաև միջնադարյան Հայաստանում (Կ. Գանձակեցի, «Պատմություն», Վենետիկ, 1865 թ., էջ 129): Մեր քարայրները նույնպես եթե մանրակրկիտ խուզարկվեն, այնտեղ հավանաբար շատ զանազան կհայտնաբերվեն Տե'ս Ս. Տե'ր-Ավետիսյան, «Հաղորտի և Սանահինի քարայրների հնագիտական հետազոտության կարևորությունը» (Ռուսերեն), «Կովկասյան թանգարանի Տեղեկագիր», Թ, Թիֆլիս, 1915 թ.:

⁵ Մ. Տե'ր-Մովսիսյան, «Պատմություն Ս. Գրքի հայկական թարգմանության» (Ռուսերեն), Ս. Պետերբուրգ, 1902 թ., էջ 5—27:

⁶ Ա. Տե'ր-Միքիլյան, «Աստվածաբանական գիտություններ»՝ Վաղարշապատ, 1933 թ., էջ 46—51: